

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Ковальчук З. Я.

ВСТУП

Актуальність піднятої нами теми зумовлена гострими викликами сучасності, пов'язаними з війсьними діями, які безпосередньо впливають на життя, розвиток і психічне здоров'я дітей. У час війни діти належать до найбільш уразливих категорій населення, адже вони мають обмежені можливості самостійно протидіяти небезпекам, потребують стабільного емоційного середовища та підтримки дорослих.

В умовах воєнних подій дитина стикається з втратою відчуття безпеки, руйнуванням усталеного способу життя, вимушеною зміною місця проживання, розривом соціальних зв'язків, травматичними подіями. Це може призводити до формування тривожності, посттравматичних стресових реакцій, агресивності чи емоційної відчуженості, що в подальшому позначається на її особистісному розвитку, навчанні та соціалізації.

Станом на 1 вересня 2025 рік за даними Офісу Генерального прокурора України від рук російського ворога загинуло 652 дитини, поранено 2142 дитини, незаконно депортовано/примусово переміщено до росії або з тимчасово окупованих територій 19546 ідентифікованих дітей (за урядовою ініціативою Bring Kids Back UA; на тому ж порталі зазначено, що росія у своїх публічних заявах говорить про «744 тис.» вивезених дітей – це не верифікована Україною цифра)¹. Звісно, розуміємо, що ці показники є мінімально підтвердженими (насамперед через окупацію частини території та триваючі бойові дії), тому фактичні втрати можуть бути значно вищими.

Дослідження психологічної безпеки дітей в умовах збройної агресії є актуальним не лише з наукової, а й із практичної точки зору, адже воно дозволяє визначити механізми збереження та відновлення емоційної рівноваги, виявити ресурси для підтримки стійкості (резильєнтності), розробити ефективні програми психосоціальної допомоги. Забезпечення психологічної безпеки дітей у цей час стає стратегічним завданням держави, освітніх закладів, соціальних служб і системи охорони здоров'я.

¹ Діти війни [Електронний ресурс] : офіційний портал. Режим доступу : <https://childrenofwar.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2025).

Отже, бачимо, що на сьогодні є нагальна потреба в комплексному науковому осмисленні проблеми та пошуку практичних шляхів створення умов, що гарантуватимуть дітям психологічну захищеність, можливість гармонійного розвитку й збереження психічного здоров'я навіть у кризових обставинах.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження психологічної безпеки дитини

Огляд наукової літератури показує, що поняття безпеки досі не має однозначного і завершеного наукового визначення, адже універсальне тлумачення цього феномена відсутнє. Водночас сучасні вчені приділяють значну увагу його теоретичному осмисленню та уточненню. З одного боку, слово «безпека» сприймається інтуїтивно зрозумілим, з іншого – воно виявляється багатозначним і суперечливим за змістом. Його семантика формувалася протягом тривалого історичного розвитку. У психологічних дослідженнях безпеку переважно трактують як «стан відсутності загрози». До ключових її характеристик належать відчуття захищеності, перебування людини поза небезпекою, а також відсутність як реальних, так і можливих ризиків. В основі цього феномена лежить психічний стан індивіда, який перебуває в стабільному та надійному середовищі, хоча завжди зберігається ймовірність змін у майбутньому².

У науковій літературі категорія «безпека» трактується багатогранно. Дослідники розглядають її як стан відсутності загроз для особи (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005), як необхідну умову реалізації потенціалу та збереження психічного і фізичного здоров'я³, а також як рівень організованості умов життєдіяльності⁴. А. Wolfers пропонує двовимірне розуміння цього феномену: з одного боку, як об'єктивну відсутність загроз цінностям особистості, а з іншого – як суб'єктивне відчуття спокою та впевненості у власній захищеності. Відтак, безпеку варто тлумачити як стан, у якому забезпечується захист

² Лазорко О. *Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації* [Докторська дисертація зі спеціальності 19.00.01 – Загальна психологія]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 537 с.

³ Лісневська, А. О. Психологічна безпека осіб раннього юнацького віку, схильних до інтернет-залежності // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: зб. наук. пр. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26–27 верес. 2019 р.) / редкол.: О. С. Блинова, Н. І. Тавровецька (відп. за вип.). Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 171. Режим доступу: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/9253> (дата звернення: 06.09.2025)

⁴ Твердохлебова Н. С., Євтушенко Н. С. Психологічна безпека як фактор психічного здоров'я особистості в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // Репозитарій Національного технічного університету «ХПІ». 2023. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8211644a-5df3-43cb-9e5e-c4f6705b5172> (дата звернення: 06.09.2025).

від реальних та потенційних ризиків, створюються умови для повноцінного функціонування й розвитку індивіда, що особливо важливо в умовах сучасних викликів – воєн, природних катастроф і соціальної нестабільності.

У сучасному науковому дискурсі все більшої актуальності набуває проблема інформаційно-психологічної безпеки⁵, яку аналізують як окрему сферу психологічних досліджень, як багаторівневий феномен – від державного до індивідуального виміру, а також як складову політичних відносин і соціальних практик⁷⁸. Особливий інтерес викликає дослідження психологічної безпеки в освітньому середовищі⁹¹⁰, у професійній діяльності¹¹ та інших видах соціальної активності, де вона виявляється тісно пов'язаною з благополуччям особистості, її задоволеністю життям і психічним здоров'ям¹². На думку І. Приходька, психологічна безпека має комплексний характер і охоплює систему захисних механізмів, сценаріїв і стратегій поведінки, що діють

⁵ Крижановський О.М. Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій: дис.... докт. психол. наук : 19.00.05 – Соціальна психологія; психологія соціальної роботи / Олексій Миколайович Крижановський. Київ, 2025. 307 с.

⁶ Лісневська, А. О. Психологічна безпека осіб раннього юнацького віку, схильних до інтернет-залежності // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: зб. наук. пр. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26–27 верес. 2019 р.) / редкол.: О. Є. Блинова, Н. І. Тавровецька (відп. за вип.). Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 171. Режим доступу: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/9253> (дата звернення: 06.09.2025)

⁷ Лазорко О. *Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації* [Докторська дисертація зі спеціальності 19.00.01 – Загальна психологія]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 537 с.

⁸ Твердохлебова Н. С., Євтушенко Н. С. Психологічна безпека як фактор психічного здоров'я особистості в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // Репозитарій Національного технічного університету «ХПІ». 2023. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8211644a-5df3-43cb-9e5e-c4f6705b5172> (дата звернення: 06.09.2025).

⁹ Слюсаревський, М. М. & Григоровська, Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. Вісник НАПН України, 2022. Вип. 4 (1). С. 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>

¹⁰ Ковальчук З.Я., Пілецька Л.С. Психологічна безпека особистості в освітньому середовищі у форматі її психічного здоров'я. *Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості»*. Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 12 (1), 2022. С. 49-57. <https://doi.org/10.15330/ps.12.1.49-56>

¹¹ Лазорко О. *Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації* [Докторська дисертація зі спеціальності 19.00.01 – Загальна психологія]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 537 с.

¹² Твердохлебова Н. С., Євтушенко Н. С. Психологічна безпека як фактор психічного здоров'я особистості в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // Репозитарій Національного технічного університету «ХПІ». 2023. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8211644a-5df3-43cb-9e5e-c4f6705b5172> (дата звернення: 06.09.2025).

як на свідомому, так і на несвідомому рівнях у короткостроковій і довгостроковій перспективах¹³.

Сучасні дослідження підкреслюють, що почуття безпеки виходить за межі індивідуальної чи професійної сфери, охоплюючи процеси формування соціального капіталу протягом життя людини. Так, А. Кармеллі довів, що ті, хто відчуває себе захищеними в соціальних взаємодіях, мають вищий рівень психологічної безпеки, ніж особи, позбавлені такого досвіду. Це свідчить про те, що феномен безпеки необхідно розглядати не лише як індивідуальний стан, а й як результат якісної взаємодії людини з оточенням.

Досягнення українських вчених теж мають велике значення в тій царині. Так, О. Крижановський стверджує, що психологічна безпека особистості є ключовою умовою її стійкості в умовах суспільних трансформацій, а також базою для протидії маніпулятивним впливам. У роботі підкреслюється, що відчуття захищеності формується не лише на індивідуальному рівні (через внутрішні ресурси, цінності, установки), а й у соціальному контексті (через довіру, стабільність соціальних зв'язків, підтримку інституцій). Саме поєднання внутрішньої психологічної стабільності та зовнішніх соціальних умов створює підґрунтя для ефективного протистояння інформаційним та соціально-політичним маніпуляціям. Інакше кажучи, психологічна безпека – це не тільки відсутність загрози, а й активний стан внутрішньої готовності та соціальної захищеності, який дозволяє людині зберігати цілісність, критичність і автономність у кризовому середовищі¹⁴.

Цікавим також є і дисертаційне дослідження з психологічної безпеки О. Федчука, який теоретично обґрунтував і емпірично дослідив феномен особистісної безпеки як інтегрального ресурсу, що забезпечує внутрішню рівновагу, упевненість та здатність протистояти небезпекам. Ця безпека сприймається як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, відчуття контролю над життєвими подіями, самовпевненість, адаптивність, задоволеність життям і передбачуваність змін у соціальному середовищі¹⁵.

¹³ Федчук О. В. Категорія психологічної безпеки особистості в науковій літературі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 2022. Вип. 73. С. 67–74. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-08>

¹⁴ Крижановський О.М. Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій: дис.... докт. психол. наук : 19.00.05 – Соціальна психологія; психологія соціальної роботи / Олексій Миколайович Крижановський. Київ, 2025. 307 с.

¹⁵ Федчук О. В. Категорія психологічної безпеки особистості в науковій літературі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 2022. Вип. 73. С. 67–74. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-08>

Дослідниця О. Лазорко розглядає психологічну безпеку особистості через призму професіоналізації. У своїй докторській дисертації вона формулює цей феномен як структурно-функціональну інтегративну систему, яка забезпечує захищеність фахівця, психологічну стабільність і стійкість у професійній діяльності¹⁶.

Підсумовуючи результати наукових праць українських вчених в царині психологічної безпеки, можемо підсумувати, що психологічна безпека трактується як багатовимірний феномен, що поєднує індивідуальний, міжособистісний та соціальний рівні. Дослідники (О. Лазорко, О. Федчук, О. Тімченко, О. Крижановський) акцентують, що вона не зводиться лише до відсутності загроз, а відображає стан внутрішньої захищеності, довіри та можливості реалізувати свій потенціал у безпечному середовищі.

Також в українській науковій традиції простежується тісний зв'язок психологічної безпеки з життестійкістю, адаптивністю, ресурсним потенціалом особистості. Психологічна безпека розглядається як умова збереження психічного здоров'я, гармонійного розвитку та професійної ефективності.

Вчені наголошують на важливості контекстуальних чинників. Зокрема, у працях аналізується безпека в освітньому середовищі (І. Приходько, Т. Піроженко), у професійній діяльності фахівців допомагаючих професій (Г. Ложкін, О. Тімченко), у структурі соціальної взаємодії (А. Костюк, В. Черnobровкін).

У працях українських вчених значна увага приділяється питанням інформаційно-психологічної безпеки в умовах сучасних викликів (кіберзагроз, інформаційних маніпуляцій, воєнного стану). Дослідники підкреслюють, що безпека особистості сьогодні визначається не лише фізичними чи соціальними умовами, а й інформаційним простором, у якому вона перебуває.

Таким чином, українські вчені розглядають психологічну безпеку як складноорганізоване явище, що забезпечує цілісність, стабільність та розвиток особистості в умовах соціальної нестабільності й багаточисельних ризиків. Вона постає не лише як базова потреба, але і як стратегічний ресурс людини та суспільства.

Феномен психологічної безпеки дітей є досить поширеною темою у зарубіжних дослідженнях, особливо у контексті розвитку, освіти та захисту прав дитини. Найчастіше вчені розглядали його через категорії

¹⁶ Лазорко О. *Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації* [Докторська дисертація зі спеціальності 19.00.01 – Загальна психологія]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 537 с.

«emotional safety», «psychological safety», «child well-being» та «safe learning environment».

У США одним із ключових дослідників є Amy Edmondson – професорка лідерства та менеджменту Гарвардської школи бізнесу – вважається однією з перших у вивченні поняття team psychological safety (психологічної безпеки в команді). Вона визначила психологічну безпеку як «спільне переконання членів команди, що в групі безпечно ризикувати міжособистісно». Це дослідження показало, що психологічна безпека є фактичним чинником розвитку навчальної поведінки і, побічно, – продуктивності команди. Хоча первинні дослідження Едмондсон стосуються організацій і команд, ідея психологічної безпеки саме як безпечного середовища для висловлення думок, спроб і помилок активно використовується у педагогіці та дитячому розвитку. Вона лежить в основі формування безпечного навчального клімату, у якому дитина почувається прийнятною й здатною до самонавчання¹⁷.

Карл Роджерс у межах гуманістичної психології одним із перших акцентував увагу на тому, що розвиток особистості дитини неможливий без створення безпечного, приймаючого та підтримуючого середовища. Центральним поняттям його теорії є «безумовне позитивне прийняття» (unconditional positive regard), яке передбачає ставлення до дитини з довірою, повагою і визнанням її цінності незалежно від успіхів, помилок чи поведінкових труднощів. Така атмосфера сприяє формуванню внутрішньої впевненості, самоповаги та відкритості до нового досвіду. Для Роджерса психологічна безпека постає як умова актуалізації потенціалу особистості: дитина, яка відчуває прийняття й довіру, здатна вільно досліджувати світ, проявляти креативність і брати на себе відповідальність за власні рішення. У педагогічному та виховному контексті ці ідеї стали підґрунтям концепцій «навчання, орієнтованого на дитину» (child-centered education), де роль учителя чи вихователя полягає не лише у передачі знань, а й у створенні атмосфери психологічної безпеки, що сприяє гармонійному особистісному розвитку¹⁸.

Абрахам Маслоу у своїй ієрархії потреб, розробленій у середині ХХ ст., наголошував, що потреба у безпеці (safety needs) займає другий рівень після фізіологічних. Він підкреслював, що для гармонійного розвитку дитини надзвичайно важливим є відчуття захищеності, яке охоплює як фізичний, так і психологічний вимір. Маслоу вважав, що без

¹⁷ Edmondson A. C. Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*. 1999. Vol. 44, No 2. P. 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>

¹⁸ Rogers, C. R. *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin, 1980.

задоволення потреби у безпеці дитина не здатна повною мірою реалізувати інші, вищі потреби – у любові, приналежності, самоповазі та самореалізації. У дитинстві це проявляється у важливості стабільного середовища, яке гарантує відсутність загроз, передбачуваність життєвих подій, захищеність від насильства чи травмуючих впливів. В умовах, де дитина не відчуває базової безпеки, можуть формуватися тривожність, невпевненість і труднощі у побудові довірливих стосунків. Натомість забезпечення психологічної та фізичної безпеки створює підґрунтя для особистісного зростання, розвитку креативності й самореалізації, що, за Маслоу, становить найвищу точку в ієрархії людських потреб. Саме тому концепція безпеки у його моделі стала фундаментальною для подальших досліджень психологічної безпеки дітей у педагогічному й соціальному контексті¹⁹.

John Bowlby і його теорія прив'язаності (attachment theory) стали основою для сучасного розуміння психологічної безпеки дітей у відносинах із батьками та дорослими²⁰. Його послідовниця Mary Ainsworth розробила «Strange Situation Test», який продемонстрував, що якість прив'язаності прямо впливає на відчуття безпеки дитини²¹.

Урі Бронфенбреннер, відомий американський психолог, чії ідеї отримали широке застосування у Європі, створив екологічну модель розвитку дитини, яка радикально розширила уявлення про чинники психологічної безпеки. Він наголошував, що розвиток особистості не може розглядатися лише у межах сімейного оточення, оскільки на дитину впливають різні рівні соціального середовища – від найближчих взаємодій (родина, школа, група однолітків) до ширших соціокультурних і суспільно-політичних умов. У його концепції психологічна безпека постає як результат взаємодії між індивідуальними особливостями дитини та характеристиками мікросистеми (сім'я, освітні інституції), мезосистеми (взаємозв'язки між цими мікросистемами), екзосистеми (умови, у яких дитина безпосередньо не бере участі, але які впливають на неї, наприклад професійна діяльність батьків) та макросистеми (культурні й суспільні цінності). Таким чином, відчуття захищеності й психологічного благополуччя дитини формується на перетині різних середовищ і залежить як від близьких соціальних стосунків, так і від стабільності соціального контексту загалом. Саме тому екологічна теорія розвитку стала підґрунтям для

¹⁹ Maslow, A. H. *The Farther Reaches of Human Nature*. New York: Viking Press, 1971.

²⁰ Bowlby, J., Ainsworth, M. The origins of attachment theory. *Developmental Psychology*. 1991. Vol. 28, No. 5. P. 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>

²¹ Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M. Attachment, exploration, and separation: illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*. 1970. Vol. 41, No. 1. P. 49–67. <https://doi.org/10.2307/1127388>

сучасних досліджень психологічної безпеки дітей у закладах освіти, громадах та суспільстві²².

Дослідження Д. Ошера²³ та Дж. Коена²⁴ зробили вагомий внесок у вивчення психологічної безпеки дітей у шкільному середовищі, розглядаючи її через призму шкільного клімату та соціально-емоційного навчання. Вони підкреслювали, що атмосфера довіри, взаємоповаги та підтримки є визначальними чинниками не лише емоційного благополуччя учнів, а й їхніх академічних досягнень. Osher та його колеги показали, що позитивний шкільний клімат сприяє зниженню рівня агресії, булінгу та соціальної ізоляції, водночас стимулює розвиток навичок саморегуляції, співпраці та мотивації до навчання.

Дж. Коен, засновник Center for Social and Emotional Education, акцентував увагу на важливості формування в освітньому середовищі умов, які забезпечують емоційну безпеку, тобто відсутність страху бути приниженим, відкинутим чи покараним за висловлення власної думки. Такі умови, на його думку, створюють передумови для довготривалого особистісного розвитку та підвищують ефективність навчального процесу. У результаті їхніх праць концепція психологічної безпеки дітей у школах стала ключовим напрямом освітньої політики та практики в США й знайшла відгук у європейських освітніх системах²⁵.

Отже, серед ключових зарубіжних вчених, які вивчали феномен психологічної безпеки дітей, можна назвати А. Maslow, С. Rogers, J. Bowlby, M. Ainsworth, U. Bronfenbrenner, A. Edmondson, D. Osher, J. Cohen.

Українські дослідники теж мають відповідні напрацювання щодо психологічної безпеки в освітньому середовищі. Так, у статті Ірини Михайлівни Ющенко розглядається психологічна безпека дитини як фундаментальна умова розвитку її суб'єктності – здатності бути ініціатором дії, відповідальним до себе та оточення. Авторка підкреслює, що психологічна безпека включає не лише захист від зовнішніх загроз, але й внутрішню впевненість, емоційний комфорт, внутрішню автономію й здатність адаптуватися до змін. Ющенко

²² Bronfenbrenner, U. *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2005

²³ Osher, D., Kendziora, K., Spier, E., & Garibaldi, M. L. School Climate and Implementation of the Whole School, Whole Community, Whole Child Model. *Journal of School Health*, 2014, 84(9), 653–669.

²⁴ Cohen, J. Social, emotional, ethical, and academic education: Creating a climate for learning, participation in democracy, and well-being. *Harvard Educational Review*. 2006. Vol. 76, No. 2. P. 201–237. DOI: <https://doi.org/10.17763/haer.76.2.j44854x1524644vn>

²⁵ Cohen, J. Creating a Positive School Climate: A Foundation for Resilience. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children*. New York: Springer, 2013, pp. 411–423.

аналізує становлення цієї категорії в онтогенезі дитини, ілюструє її роль у становленні особистісної цілісності, активності та соціальної відповідальності. Це важливе дослідження для педагогів, психологів, практиків – тих, хто працює над створенням безпечного середовища для гармонійного розвитку особистості²⁶.

У статті З. Ковальчук та Л. Пілецької розглядається феномен психологічної безпеки особистості в контексті освітнього середовища, яка тісно пов'язана з психічним здоров'ям. Автори аналізують соціальний вимір формування молоді особистості, досліджують, як безпечне освітнє середовище впливає на психічне благополуччя. Вони дійшли висновку, що створення безпечного освітнього середовища за допомогою психотехнологій і програм – це ключ до упередження психологічного насильства в освітній взаємодії. Самоповага і рівень тривожності – важливі індикатори психічного здоров'я²⁷.

У 2024 році Центр гідності дитини Українського католицького університету (УКУ), разом із Дослідницькою агенцією Fama за підтримки Управління освіти Львівської міської ради, здійснили дослідження «Школа, безпечна для дитини». Метою було визначити чинники, що формують відчуття безпеки дітей у школі, а також оцінити відмінності в сприйнятті цього поняття учнями, батьками та педагогами. Дослідження чітко демонструє, що для школяра психологічна безпека починається з атмосфери довіри й підтримки. Стосунки з учителями й однолітками важливіші за формальні структури безпеки. Великого значення набуває присутність довіреної дорослої фігури. Індивідуальне ставлення вчителів до учнів та ставлення до булінгу суттєво впливають на відчуття захищеності²⁸.

У доповіді «Психологічна безпека осіб раннього юнацького віку, схильних до інтернет-залежності» (2019) А. Лісневська досліджує феномен психологічної безпеки серед підлітків, уразливих до надмірного використання Інтернету. Авторка розглядає психологічну

²⁶ Ющенко І.М. Психологічна безпека як умова формування суб'єктності дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, 2018. Вип. 3. Том 1. С. 153-158.

²⁷ Ковальчук З.Я., Пілецька Л.С. Психологічна безпека особистості в освітньому середовищі у форматі її психічного здоров'я. *Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості»*. Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 12 (1), 2022. С. 49-57. <https://doi.org/10.15330/ps.12.1.49-56>

²⁸ Центр гідності дитини Українського католицького університету. Школа, безпечна для дитини: фактори, що впливають на відчуття безпеки у школі [Електронний ресурс] / Центр гідності дитини, Дослідницька агенція Fama ; за підтримки Управління освіти Львівської міської ради. Львів, 2024. Режим доступу: <https://cdc.ucu.edu.ua/uk/resources/doslidzhennya-shkola-bezpechna-dlya-ditini/> (дата звернення: 06.09.2025).

безпеку як інтегральне явище, що забезпечує стійкість особистості перед внутрішніми та зовнішніми ризиками, асоційованими з інтернет-адикцією. У матеріалах конференції наголошується на необхідності розвитку захисних внутрішніх ресурсів, соціальної підтримки та інформованості про наслідки залежної поведінки для збереження ментального здоров'я юнаків²⁹.

Сьогодні у наукових дослідженнях з психологічної безпеки дітей важливо враховувати сучасну російсько-українську війну, оскільки саме воєнні події створюють екстремальний фон, який радикально трансформує умови розвитку та соціалізації дитини. Діти в Україні опиняються в ситуаціях постійної загрози життю, втрати близьких, вимушеного переселення, руйнації звичного середовища, що зумовлює високий рівень травматизації та підвищує ризики порушень психічного здоров'я.

У таких умовах психологічна безпека стає не лише теоретичною категорією, а й практичною необхідністю, адже відчуття захищеності й довіри до дорослих та інституцій визначає здатність дитини адаптуватися, навчатися і будувати майбутнє. Війна висвітлює нові виміри психологічної безпеки: її залежність від соціальної підтримки, освітнього середовища, медіа-простору, а також від державних і громадських механізмів допомоги.

Ігнорування воєнного контексту в дослідженнях означало б абстрагування від реальних потреб дітей в Україні та в інших країнах, де тривають воєнні конфлікти. Тому саме війна робить тему психологічної безпеки дітей ключовою для сучасної науки, оскільки дає змогу не лише глибше зрозуміти механізми збереження психічного здоров'я в кризових умовах, а й виробити практичні рекомендації для освіти, соціальної політики та системи психосоціальної підтримки.

Звісно, уже існують наукові праці, які в достатній мірі розкривають різноманітні аспекти дитини у час війни, забезпечення її психологічної безпеки. Так, у роботі О. Лотоцької розглянуто підходи до соціально-психологічного супроводу дітей, які пережили травматичний досвід війни. Авторка аналізує форми підтримки в освітньому середовищі та сім'ї, що сприяють відновленню почуття безпеки й довіри³⁰.

²⁹ Лісневська, А. О. Психологічна безпека осіб раннього юнацького віку, схильних до інтернет-залежності // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: зб. наук. пр. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26–27 верес. 2019 р.) / редкол.: О. С. Блинова, Н. І. Тавровецька (відп. за вип.). Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 171. Режим доступу: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/9253> (дата звернення: 06.09.2025)

³⁰ Лотоцька О. Соціально-психологічна підтримка дітей, постраждалих від воєнних дій [Електронний ресурс] // Репозитарій Українського католицького університету. 2024. URL: <https://er.ucu.edu.ua/items/ae978260-4d37-42cb-9fb8-7aee5748fc47> (дата звернення: 06.09.2025).

О. Яцина досліджує, як воєнні події впливають на психоемоційний стан дітей і підлітків. Наголошено на необхідності комплексних програм підтримки та профілактики ПТСР у молоді³¹.

М. Нечаєва провела емпіричне дослідження страхів та рівня тривожності у дошкільників під час війни. Авторка пропонує психокорекційні підходи до зменшення емоційної напруги у дітей³².

Н. Твердохлебова та Н. Євтушенко розглядають роль психологічної безпеки як базового ресурсу для підтримки психічного здоров'я особистості під час війни. Співавторки аналізують механізми формування стресостійкості й резильєнтності³³.

Не слід забувати, що уже з 2014 року на території України триває війна, яка вплинула на соціально-психологічний стан населення, зокрема дітей та підлітків, адже вони опинилися в зоні конфлікту або зазнали його непрямого впливу. У науковій спільноті цей період став поштовхом до активного розвитку досліджень у сфері психологічної безпеки дітей, що відображено у значній кількості публікацій, дисертаційних досліджень, методичних посібників та практикумів.

Сьогодні можна констатувати, що сформувався багаторівневий науковий корпус, який включає як фундаментальні теоретичні праці, так і прикладні дослідження. Особливу увагу приділено вивченню факторів, що впливають на психічне здоров'я дітей, формуванню емоційної стійкості, запобіганню травматизації та розвитку адаптивних копінг-стратегій.

Серед нових підходів виділяються інтеграційні програми, що поєднують елементи психотерапії, психопрофілактики та освітніх практик, зокрема групові тренінги емоційного інтелекту, навчання конструктивним комунікативним навичкам, використання методик арт-терапії та ігрових вправ для розвитку відчуття безпеки. Важливим напрямом є також оцінка психологічної безпеки через взаємодію з сім'єю та громадським середовищем, що дозволяє визначити зовнішні фактори ризику та ресурси підтримки. Низка сучасних наукових публікацій демонструє, що комплексні інтервенції, які поєднують

³¹ Яцина, О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. Наукові перспективи, 2022. Вип. 7 (25). С. 554–567. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-56](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-56)

³² Нечаєва М. В. Особливості тривожності та страхів дітей дошкільного віку в умовах війни : магістерська робота [Електронний ресурс] / М. В. Нечаєва ; Криворізький державний педагогічний університет. 2024. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11095> (дата звернення: 06.09.2025).

³³ Твердохлебова Н. Є., Євтушенко Н. С. Психологічна безпека як фактор психічного здоров'я особистості в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // Репозитарій Національного технічного університету «ХПІ». 2023. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8211644a-5df3-43cb-9e5e-c4f6705b5172> (дата звернення: 06.09.2025).

роботу психолога, педагога та батьків, значно підвищують рівень психологічної безпеки, сприяють зменшенню тривожності, формують впевненість у власних можливостях та підвищують здатність дітей до саморегуляції й адаптації в складних соціальних умовах.

Таким чином, наукові здобутки останніх років формують цілісну систему знань, яка дозволяє оцінювати стан психологічної безпеки дітей у воєнних умовах, розробляти ефективні втручання і спрямовувати практичну діяльність фахівців на забезпечення захищеності та емоційного благополуччя підростаючого покоління.

2. Психологічні умови та механізми забезпечення психологічної безпеки дитини в освітньому середовищі

Досвід сучасних подій переконливо свідчить, що посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) може виникати не лише у дорослих, а й у дітей. Малюки та підлітки є не менш уразливими до дії психотравмівних факторів, ніж інші вікові групи. Більше того, через інтенсивний розвиток мозку у дитячому віці наслідки травмівних подій позначаються на психіці значно сильніше, адже дитина не здатна цілком усвідомити чи раціонально осмислити те, що з нею відбувається.

Наукові спостереження показують, що симптоматика ПТСР у дітей найчастіше проявляється в перші тижні після психотравмівної події, а відтерміновані форми зустрічаються рідше. Поряд із цим нерідко фіксуються супутні порушення – зокрема тривожні й депресивні стани. Сукупність чинників ризику для розвитку посттравматичних розладів у дітей багато в чому подібна до тих, що спостерігаються у дорослих. Водночас без урахування вікової специфіки реакцій дітей, які зазнали війни, окупації чи інших кризових подій, неможливо забезпечити адекватну діагностику та психологічний супровід.

ПТСР визначається як стійка реакція на психотравму. Для дитини нею може бути будь-яка подія, яку вона сприймає як небезпечну чи загрозливу: особисті втрати (смерть близької людини, насильство в родині, тяжка хвороба, розлучення батьків), перебування в лікарні без підтримки дорослих або ж катастрофи й суспільні потрясіння (воєнні дії, обстріли, теракти, пожежі, природні катаклізми). Повторювані чи множинні травми створюють кумулятивний ефект, що підвищує ризик переходу від гострого стресового розладу до стійких форм ПТСР. Особливо небезпечними для психіки дітей є війна та вимушене переселення, адже вони поєднують у собі низку травмівних факторів³⁴.

³⁴ Романовська, Д. Д. Психологічна допомога у закладах освіти в період війни: запити, методики, алгоритми дій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, 2022. Вип. 1. С. 148–152. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28>

Важливим є усвідомлення того, що переживання дитиною психотравми ускладнюється її недостатньою соціальною, когнітивною та емоційною зрілістю. Унаслідок цього дитина не вибудовує чіткої картини подій, а лише фрагментарно фіксує відчуття та емоції, що створює хаотичне, дезорганізоване сприйняття реальності й руйнує відчуття безпеки та стабільності світу.

У практичній роботі психолога важливим є створення умов для того, щоб дитина могла виразити свої почуття. Якщо це виявляється складним через відсутність достатніх внутрішніх ресурсів, корисним є використання проєктивних методик, а також інструментів на кшталт «емоційної карти», що допомагають виявити й інтерпретувати переживання дитини. Дослідження та практика підтверджують: системна робота фахівців – психологів і соціальних педагогів – є ключовим чинником подолання наслідків дитячої психотравматизації³⁵.

Дитині зазвичай складно вербалізувати власні переживання, пов'язані з травматичними подіями чи стосунками з людьми. Значно легше їй віднаходити відповідники своїх емоцій через зображення, наприклад смайлики чи інші символи, та співвідносити їх із власними внутрішніми станами. Такий підхід набуває особливого значення тоді, коли травматичний досвід пов'язаний із прихованими сімейними конфліктами або замовчуванням батьками подій, учасником яких дитина була у зоні бойових дій, під час вимушеного переселення чи в процесі адаптації до нового середовища.

Під час реконструкції подій у роботі з дітьми використовуються запитання, які допомагають послідовно відтворити як травматичний досвід, так і актуальні емоційні реакції. Зокрема, дитині можуть ставити запитання про її почуття в момент контакту з кривдником, у ситуації загрози чи під час згадки про ці події тепер. При цьому важливо дотримуватися принципу руху «від травмівного досвіду до сьогодення» або навпаки – «від теперішнього до глибинної травми», що дає змогу поетапно відкрити переживання.

Коли досліджується образ значущих для дитини людей, застосовуються інші типи запитань: якою дитина бачить себе у стані радості чи пригніченості; як вона відчуває своїх батьків, брата чи друга в різних емоційних станах; яким могло б бути життя дитини за умови відсутності проблем у родині (насилства, алкоголізму, розлучення тощо). Такі питання допомагають відкрити внутрішню картину світу дитини та особливості її ставлення до найближчого оточення.

³⁵ Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.

У процесі діагностичної бесіди важливо не створювати відчуття тиску чи «словесного допиту». Питання мають бути м'якими, іноді – у формі казкових сюжетів, метафор або через ігрові елементи, що дозволяють дитині почуватися вільно та безпечно. Надзвичайно важливим є орієнтування на інтереси самої дитини: вона повинна мати простір для самостійного вибору теми, навіть якщо ця тема виходить за межі діагностичного завдання³⁶.

Слід також враховувати, що реакції дітей на травматичний досвід є індивідуальними, так само, як і у дорослих. Для якісної роботи необхідно знати базові прояви ПТСР у дитячому віці, щоб своєчасно виявляти і коригувати їх.

У сфері емоцій перші прояви посттравматичного стресового розладу пов'язані з виникненням нових страхів, які є реакцією на травматичний досвід і прагненням уникнути повторення небезпечної ситуації. Так, дитина може боятися виходити з дому, залишатися наодинці чи перебувати у закритому приміщенні. Часто з'являються специфічні фобії: наприклад, панічний страх темряви, необхідності спати самій у кімнаті або навіть короткочасного розлучення з батьками. Іншим поширеним симптомом є почуття провини за пережите. Найбільш воно властиве дітям дошкільного та молодшого шкільного віку, які схильні до егоцентричного мислення й інтерпретують події так, ніби вони сталися через їхню «погану поведінку» чи недосконалість.

На когнітивному рівні ПТСР проявляється у зниженні концентрації уваги, труднощах із пам'яттю, особливо щодо ситуацій, пов'язаних із травмою, а також у втраті вже засвоєних навичок. Мислення та сприйняття навколишньої реальності стають уривчастими й хаотичними, можуть супроводжуватися плутаниною чи нав'язливими думками про смерть.

Поведінкові ознаки цього розладу у дітей включають раптові й різкі зміни поведінки: небажання залишати батьків навіть на короткий час, надмірну потребу у фізичному контакті, «чіпляння» до дорослих. Іноді відбувається регресія – повернення до ранніх моделей поведінки, таких як втрата навичок самообслуговування, смоктання пальця чи наслідування манер маленьких дітей. У частини постраждалих дітей відзначається зростання агресивності, дратівливості, упертості, схильність до конфліктної взаємодії.

За наявності подібних симптомів дитина потребує професійної допомоги – консультації психолога чи психотерапевта, які зможуть надати адекватну підтримку та корекційні заходи.

³⁶ Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.

Рис. 1. Прояви ПТСР у дітей на різних рівнях

За умови діагностування ПТСР у дитини її слід скерувати до дитячого психолога чи психотерапевта.

Отже, особливостями дитячої психодіагностики на наявність посттравматичного стресового розладу є те, що спершу слід вивчити вплив травмівних подій на дитину, для чого застосовуються відповідні методики («Напівструктурованим інтерв'ю для оцінювання травмівних переживань дітей», «Батьківською анкетною для оцінювання травмівних переживань дітей», «Модифікованою шкалою оцінювання впливу травмівної події на дітей (CRIES-8)»). У разі виявлення такого впливу необхідно визначити у дитини симптоми ПТСР, застосовуючи структуроване клінічне інтерв'ю, що дасть змогу розпізнати прояви психологічних відхилень у дітей. Наступним кроком є інформування батьків чи опікунів щодо імовірного розвитку ПТСР, описати симптоматику, до прикладу, нічні жахіття, проблеми зі сном, порушення концентрації уваги та підвищену агресивність чи дратівливість. Імовірно буде потрібна консультація психоневролога, психіатра, невропатолога чи дитячого психолога.

У практиці дитячої психологічної діагностики існує певна суперечність. З одного боку, дослідження дітей молодшого віку (особливо до 6–7 років) доцільно проводити у присутності батьків, адже залежність дитини від дорослих вимагає їхньої підтримки. З іншого боку, така присутність може обмежувати щирість висловлювань дитини. У зв'язку з цим важливим завданням психолога є оцінка можливості існування в сім'ї негативних чинників – жорстокого ставлення чи соціальної ізоляції. Для цього часто необхідно спілкуватися з дитиною чи підлітком наодинці, застосовуючи індивідуально підібрану тактику взаємодії як із дитиною, так і з її батьками.

Оскільки травматичний досвід дитини нерозривно пов'язаний із функціонуванням родини, наслідки події зазвичай поширюються на всіх її членів. Тому під час психологічного обстеження дітей та підлітків варто враховувати особливості сімейного середовища. Симптоми дорослих можуть відображатися на дитячому стані, а відтак надання допомоги має здійснюватися комплексно – як дітям, так і їхнім батькам. У такому разі діагностика дитини може слугувати координуючим елементом для організації допомоги всій родині. Відомо, що підтримка дорослих є ключовою умовою ефективної допомоги дітям, які пережили психотравму, адже лише емоційно стабільні батьки здатні забезпечити належну турботу про своїх дітей³⁷³⁸.

Важливо також уникати спрощених висновків, що ґрунтуються виключно на повідомленнях батьків чи опікунів. Дорослі не завжди здатні повною мірою інтерпретувати стан дитини. Наприклад, діти молодшого віку не завжди прямо повідомляють про симптоми посттравматичного стресового розладу (повторні переживання чи уникання), проте можуть скаржитися на труднощі зі сном. Тому для більшої об'єктивності оцінки необхідно поєднувати дані від батьків та безпосередні відповіді дитини³⁹⁴⁰.

У випадках, що виходять за межі компетенції дитячого психолога, важливо своєчасно скерувати дитину до інших спеціалістів – психотерапевта, невропатолога, дитячого психоневролога чи психіатра. Така міждисциплінарна співпраця забезпечує повноцінність і цілісність психодіагностики та подальшої допомоги.

Психіка дитини перебуває у стані активного розвитку, тому вона водночас є більш гнучкою, ніж у дорослої людини, але й менш захищеною через незрілість психофізіологічних процесів. Це ускладнює можливість робити точні прогнози щодо наслідків травматичних подій. Ризик формування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у дітей надзвичайно високий. Як підкреслює український травмотерапевт Є. Тичковський, майже всі діти, які стали свідками вбивства батьків, демонструють симптоми ПТСР, а понад 90% дітей, що пережили

³⁷ Посттравматичний стресовий розлад: посібник / Венгер О. П., Ястремська С. О., Пера Н. І. та ін. Тернопіль : ТДМУ, 2016. 264 с.

³⁸ U.S. Department of Veterans Affairs & U.S. Department of Defense. (2010). Clinical practice guideline for management of post-traumatic stress. Washington, DC.

³⁹ Khamis V. Coping with war trauma and psychological distress among schoolage Palestinian children. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2015. Vol. 85 (1). P. 72–79.

⁴⁰ Rogers, C. R. *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin, 1980.

сексуальне насильство, зіштовхуються з важкими психотравматичними розладами ⁴¹.

У випадку переживання травми дитина може реагувати по-різному: закриватися в собі, проявляти незвичну активність чи відтворювати у грі сцени, пов'язані з травматичним досвідом. Серед характерних симптомів також зустрічаються розлади сну, відсутність апетиту або навпаки – патологічно підвищене відчуття голоду, агресія чи байдужість, регресивні прояви (повернення до ранніх форм поведінки – смоктання пальця, засинання у «позі ембріона», надмірна потреба у тілесному контакті чи заспокоєнні). До цього додаються плаксивість, виражене відчуття провини, проблеми з концентрацією уваги. Усі ці ознаки сигналізують про потребу в професійній допомозі ⁴².

Помилковою є позиція деяких батьків, які намагаються зробити все можливе, щоб дитина швидше «забула» травматичний досвід. Витіснення травми у несвідоме може завдати значно більшої шкоди, ніж саме переживання. Дітям і підліткам важливо не «стирання» пам'яті, а кваліфікована підтримка – як психосоціальна, так і психологічна. Особливої уваги потребують ті, у кого наявні описані симптоми, адже в таких випадках необхідне залучення фахівців для надання цілеспрямованої психологічної допомоги.

Причиною для звернення до дитячого психолога можуть стати суттєві зміни у поведінці дитини. Серед них – небажання виходити з дому, надмірне занурення у читання, нічні кошмари, страх темряви чи розлуки з батьками. До тривожних сигналів також належать нав'язливі дії, як-от часте миття рук або надмірне тертя тіла мочалкою, а також сильна реакція на гучні звуки. Такі прояви можуть свідчити про глибинні психологічні труднощі, що потребують професійної уваги.

У процесі психологічної допомоги надзвичайно важливою є активна участь батьків, адже саме вони несуть основну відповідальність за адаптацію та відновлення психоемоційного стану дітей. Завдання психологів, соціальних педагогів і соціальних працівників полягає у здійсненні психопросвіти дорослих: необхідно навчати їх розпізнавати характерні зміни у поведінці й емоціях дітей, які потребують консультації психотерапевта чи навіть психіатра ^{43,44}.

⁴¹ Тичковський Є. Психотравма в дітей та підлітків (причини та наслідки). URL: <http://1.psiholog.com.ua/node/1054>

⁴² Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.

⁴³ Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу: монографія. Львів : Скриня, 2016. 512 с.

⁴⁴ Тичковський Є. Психотравма в дітей та підлітків (причини та наслідки). URL: <http://1.psiholog.com.ua/node/1054>

Окремим викликом для спеціалістів стає необхідність повідомити дитині про смерть близької людини. У такій ситуації потрібно враховувати вікові особливості сприйняття втрати. Діти молодшого віку по-різному реагують на смерть: можуть не усвідомлювати її незворотності й продовжувати чекати на повернення батька чи матері. Тому дорослим доводиться неодноразово пояснювати, що смерть – це остаточний стан.

Повідомляти про втрату має найближчий до дитини дорослий, якому вона довіряє і з ким проживає. Психолог у такій ситуації повинен підготувати родину, аби дорослий залишався максимально зосередженим на дитині. Допускається стриманий прояв емоцій, проте надмірні реакції – ридання чи агресивні випадки – небажані. Якщо ж дитина реагує гнівом або відмовляється прийняти інформацію, важливо зберігати спокій і підтримку. Ефективним інструментом може стати використання психотерапевтичної казки або притчі, які допомагають дитині символічно усвідомити сенс втрати⁴⁵.

Психолог після повідомлення про смерть повинен залишатися поруч із дитиною певний час, щоб відстежувати її реакції та рівень емоційного напруження. Це дозволяє своєчасно запобігти формуванню деструктивних переживань і забезпечити дитині відчуття безпеки у ситуації глибокого горя.

У процесі повідомлення дитині складних або трагічних новин важливим є створення атмосфери довіри та підтримки. Одним із ключових засобів може бути тактильний контакт, якщо він не викликає у дитини дискомфорту: дорослий може посадити її на коліна, взяти за руку чи лагідно обійняти за плечі. Така невербальна взаємодія допомагає відчуттю опору і зменшує рівень тривожності.

Слова мають звучати спокійно, зрозуміло і чітко. Використання простої мови без надмірних деталей дозволяє дитині поступово сприймати інформацію, не перевантажуючи її уяву. Якщо ж у відповідь на звістку дитина реагує несподівано – наприклад, утікає, починає сердитися чи занурюється в гру, дорослий повинен дати зрозуміти, що такі реакції є природними. Злість, страх, розпач або відстороненість – це звичні емоційні способи переживання втрати.

Після озвучення важливої інформації доцільно зробити паузу. Дитині необхідний час для осмислення почутого, а також можливість поставити власні запитання, які допомагають знизити невизначеність і відновити відчуття контролю. Завдання дорослого – дати дитині відчуття безпеки

⁴⁵ Гришковець Л. М. Долаймо труднощі з дитиною: Казкотерапія дитячих проблем. Львів : Скриня, 2015. 64 с.

й пояснити, що навіть після втрати світ продовжує існувати, залишається зрозумілим і передбачуваним.

Додатковим ресурсом можуть стати розповіді, пов'язані з питаннями віри чи духовності. Вони сприяють формуванню у дитини відчуття вищого сенсу й підтримують її внутрішні сили у подоланні важких переживань.

У роботі з дитиною, яка втратила близьку людину, існують чіткі застереження, яких необхідно дотримуватися. Насамперед не варто уникати теми померлого. Дитина має право говорити про нього, ставити запитання і ділитися власними спогадами, а завдання дорослого чи психолога – підтримати ці розмови, створюючи простір для відкритого вираження почуттів.

Неприпустимо навіювати дитині так звані «бажання померлого», ніби той очікував від неї певної поведінки чи емоцій. Це може породити в малюка відчуття провини за те, що він не відповідає уявним очікуванням. Важливо також уникати використання евфемізмів на кшталт «заснув», «полетів» чи «перетворився», адже такі формулювання плутають дитину і заважають усвідомити остаточність смерті.

Не можна робити вигляд, що нічого не сталося, чи уникати згадок про втрату. Ігнорування болю дитини лише підсилює її відчуття ізоляції. Так само недоречно переконувати дитину, що смерть більше нікого не торкнеться. Такі обіцянки створюють ілюзію безпеки, яка рано чи пізно руйнується, завдаючи ще більшої психологічної шкоди.

Розглядаючи особливості переживання горя, перш за все варто враховувати вікові особливості сприйняття смерті, які найбільш виразно проявляються в дитячому та підлітковому віковому періоді. Для дорослих, що перебувають поруч із дитиною, не завжди просто зрозуміти, як формуються її уявлення про смерть. На думку Г. Католик, ці уявлення залежать від рівня когнітивного та емоційного розвитку і можуть значною мірою впливати на подальший розвиток дитини, зокрема на її емоційний стан і соціальні навички.

Поведінка дитини формується як сукупність умовних рефлексів, звичок і моделей реагування, які обумовлені її переконаннями, емоційними станами – як позитивними, так і негативними – і закріплені у тілесно-рухових та звукових патернах, що виникли в умовах прив'язаності. Чим менша дитина, тим сильніше її поведінка залежить від дорослого, оскільки особистість ще недостатньо зріла, а життєвого досвіду та сформованих умовних рефлексів для різноманітної поведінки бракує. Тому реакція дитини на екстремальні події – чи перейде вона в гострий стрес, чи сформується психотравма і ПТСР – значною мірою

визначається поведінкою та емоційною стабільністю значимих дорослих⁴⁶.

Існуючий тип прив'язаності та якість взаємин між батьками та дитиною впливають на те, наскільки ефективно сім'я та дитина справляються з кризовими ситуаціями і наскільки зберігається довіра дитини до дорослого у майбутньому. Маленька дитина ще не вміє самостійно регулювати емоції, тому вона підсвідомо зчитує стан матері чи інших дорослих і залежить від їхньої здатності до саморегуляції.

У стресових ситуаціях дитині необхідна присутність безпечного дорослого, який може пояснити, заспокоїти і допомогти повернутися у стан емоційної рівноваги. Якщо дорослий наляканий або не має досвіду формування здорової прив'язаності та когнітивної комунікації, а прив'язаність раніше не була безпечною, це може значно погіршити емоційну стабільність дитини та її прив'язаність. Дитина не має достатніх знань чи досвіду, щоб самостійно справлятися зі стресом, а підліток, хоч і має більше ресурсів, все одно потребує батьківської підтримки під час будь-яких змін, особливо пов'язаних з воєнною ситуацією⁴⁷.

У 6-8 років діти активно розвиваються й уперше починають замислюватися над поняттям «майбутнє». Вони починають усвідомлювати, що «тато більше не буде з нами» або «дідусь помер, і ми його більше не побачимо». На цьому етапі у дітей може виникати почуття провини, оскільки вони ще не розрізняють думки й дії. Вони можуть вважати, що власні бажання чи емоції здатні спричинити незворотні наслідки: «Я плакала, бо хотіла іти разом із мамою, а тато на мене образився, і тому він пішов» або «Я не послуhalась дідуса і тому він помер». У роботі з дітьми 6–8 років важливо пояснювати, що вони не є причиною смерті близької людини. Також варто опрацьовувати їхні фантазії та нічні кошмари, адже в цьому віці діти цікавляться самим процесом смерті та можуть уявляти монстрів і привидів, яких бояться.

Зрілі діти здатні проявляти співчуття на рівні дорослих, переживати гнів або печаль, проте ще не завжди усвідомлюють, що саме відбувається. Вони розуміють втрату близької людини, що може спричинити почуття безпорадності та безнадії. Зовнішньо діти наслідують поведінку дорослих, вони усвідомлюють сенс смерті і можуть демонструвати співчуття, водночас заперечуючи власні почуття та процес переживання горя. Для цієї вікової групи характерна статев

⁴⁶ Bowlby, J., Ainsworth, M. The origins of attachment theory. *Developmental Psychology*. 1991. Vol. 28, No. 5. P. 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>

⁴⁷ Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.

ідентифікація: діти часто ближчі до батька або матері своєї статі і сильніше переживають втрату саме цього дорослого. Усвідомлення власної смертності також з'являється в цьому віці й може викликати страх та схильність заперечувати емоції. Тому робота з думками, почуттями та спогадами про померлого допомагає як дітям, так і дорослим краще зрозуміти складну, іноді непередбачувану поведінку дитини, що пов'язана з переживанням втрати⁴⁸.

У підлітковому віці діти часто відчувають гнів і можуть спрямовувати його на однолітків або членів сім'ї. Перехідний період від дитинства до підліткового віку супроводжується особистісними труднощами, тому втрата близької людини стає особливо травматичною, особливо для молодших підлітків із більш низькою самооцінкою. Якщо померлий був значущою для підлітка особою, він може наслідувати його поведінку та манери, що є природним етапом ідентифікації в цьому віці. Занадто сильна ідентифікація з померлим може вимагати психологічної допомоги, щоб підліток навчився керувати своєю агресією та переживанням втрати. Поступово підліток має навчитися «відпускати» людину і продовжувати власний розвиток. При цьому можуть виникати депресивні або агресивні реакції, оскільки підліток болісно переживає втрату особи, з якою ототожнював себе.

Старші підлітки сприймають смерть подібно до дорослих. Важливо давати їм зрозуміле й правдиве пояснення причин смерті, уникаючи при цьому формулювань, що можуть спричинити страх перед померлим або власною смертністю. Метафори слід застосовувати обережно: наприклад, казати, що померлий «тимчасово пішов», може створити хибне очікування його повернення, адже діти іноді сприймають смерть як тимчасову відсутність. Пояснення про «тривалий сон» може викликати страх засинати, тоді як концепції переселення душі або реінкарнації часто сприймаються легше⁴⁹.

Незважаючи на раціональне усвідомлення смерті, підлітки часто відчувають себе недосяжними для смертності, що пов'язано з нормальним для цього віку відчуттям невразливості. Підлітки глибоко переживають втрату, але не завжди можуть проявити емоції зовні: під час похорон вони можуть виглядати непорушними, що створює ілюзію байдужості. Насправді таке заціпеніння є формою переживання горя, а його тривалість свідчить про глибину кризи та потенційні психологічні наслідки. В українських дослідженнях досвід роботи з дітьми, які

⁴⁸ Турченко, О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Політичне життя, 2019. Вип. 2. С. 6–14. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.1>

⁴⁹ Тичковський Є. Психотравма в дітей та підлітків (причини та наслідки). URL: <http://1.psiholog.com.ua/node/1054>

переживали втрати, представлено, зокрема, у працях Г. Католик, яка займалася реабілітацією дітей після Скви́лівської трагедії⁵⁰.

Переживання горя у дитини, особливо у випадку втрати близьких або участі у травмі́вних подіях, безпосередньо взаємопов'язане з тим, як вона відчуває безпеку у своєму найближчому середовищі. Дитина, яка перебуває у стабільному та підтримуючому сімейному мікрокліматі, легше усвідомлює й опрацьовує свої емоції, справляється з почуттям втрати та страхом.

Навпаки, конфліктна, напружена або непередбачувана атмосфера в родині може посилювати переживання горя, провокувати відчуття небезпеки та послаблювати здатність дитини регулювати свої емоції. Роль сім'ї як первинного середовища соціально-емоційного розвитку дитини стає ключовою у формуванні її психологічної безпеки та здатності протистояти стресам і травмам.

Батьки та сімейний мікроклімат відіграють фундаментальну роль у формуванні психологічної безпеки дитини. Психологічна безпека означає відчуття дитиною стабільності, захищеності та підтримки в навколишньому середовищі, і саме сім'я є першим і найважливішим джерелом цього відчуття.

Теорія прив'язаності Джона Боулбі є однією з фундаментальних концепцій у психології розвитку, яка пояснює, як ранні стосунки дитини з основним доглядальником (зазвичай матір'ю) впливають на її емоційний та соціальний розвиток. Боулбі виходив із положення, що потреба у прив'язаності є базовою та вродженою. Подібно до фізіологічних потреб, вона забезпечує виживання дитини, адже близькість до дорослого гарантує захист від небезпек та формує відчуття безпеки. Дитина з народження «запрограмована» на встановлення емоційного зв'язку з дорослим через такі форми поведінки, як плач, усмішка, вокалізації, тягнення ручок. Це сприяє тому, що дорослий реагує та забезпечує необхідний догляд. Ключовим поняттям у теорії є «безпечна база» (secure base). Коли дитина відчуває надійний емоційний контакт із доглядальником, вона має змогу досліджувати світ і водночас повертатися до дорослого за підтримкою у разі небезпеки. Таким чином, прив'язаність забезпечує баланс між потребою у безпеці та прагненням до дослідження середовища.

Боулбі підкреслював, що якість ранніх стосунків формує внутрішні робочі моделі – когнітивно-емоційні схеми, які визначають уявлення дитини про себе та інших. Якщо прив'язаність є надійною, дитина відчуває себе цінною та здатною довіряти іншим. У разі ненадійної

⁵⁰ Дитяча та юнацька психотерапія. Теорія і практика в сучасних наукових дослідженнях / За заг. ред. Г. Католик. Колективна монографія. Львів : Астролябія, 2012. 312 с.

прив'язаності (через байдужість, відсутність стабільності чи непередбачувану поведінку дорослого) можуть формуватися негативні моделі взаємодії, що ускладнюють розвиток міжособистісних стосунків у майбутньому.

Таким чином, теорія Боулбі показала, що ранні емоційні зв'язки з батьками чи іншими значущими дорослими мають вирішальне значення для становлення психологічної безпеки, соціальної компетентності та емоційного благополуччя людини впродовж усього життя⁵¹.

Відомо, що батьки створюють емоційний фундамент дитини. Доступність, чуйність, підтримка та стабільність поведінки батьків формують у дитини внутрішнє відчуття, що її потреби будуть задоволені, а емоційні прояви прийняті. Діти, які ростуть у сім'ях із позитивним емоційним кліматом, рідше відчувають тривогу та страх, легше адаптуються до нових умов і стресових ситуацій, відчувають довіру до навколишнього світу.

Не слід забувати, що мікроклімат у сім'ї впливає на розвиток соціальних навичок і емоційної компетентності дитини. Гармонійна атмосфера, у якій панує повага, розуміння, конструктивне вирішення конфліктів і підтримка автономії дитини, сприяє формуванню вміння регулювати власні емоції, адаптуватися до змін і протистояти стресам. Навпаки, токсичний сімейний мікроклімат із насильством, конфліктами або постійною тривогою підвищує ризик розвитку посттравматичних реакцій, тривожних і депресивних проявів у дітей.

Батьки є моделлю для дитини: їхні способи реагування на стрес, конфлікти та емоційні труднощі стають для дітей орієнтиром. Дитина навчається, що можна висловлювати почуття без страху осуду, вирішувати проблеми конструктивно, звертатися по допомогу, підтримуючи власну психологічну безпеку.

Таким чином, батьківська підтримка та позитивний сімейний мікроклімат є критично важливими для формування у дитини стійкого відчуття захищеності, що забезпечує не лише ефективну адаптацію у соціальному середовищі, але й стійкість до стресових подій і кризових ситуацій.

Базова безпека, сформована в ранньому дитинстві, закладає фундамент для подальшого психоемоційного розвитку дитини та становлення її психологічної безпеки. Коли малюк відчуває стабільну опіку, турботу та передбачуваність у взаємодії з батьками чи основними дорослими, він засвоює базові моделі довіри до світу, впевненості у власних можливостях і здатності просити допомоги.

⁵¹ Bowlby, J., Ainsworth, M. The origins of attachment theory. *Developmental Psychology*. 1991. Vol. 28, No. 5. P. 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>

Ця рання базова підтримка впливає на формування довіри до світу, стійкості до стресових ситуацій, вміння розпізнавати та регулювати емоції, будувати безпечні міжособистісні зв'язки. Натомість відсутність відчуття базової безпеки, нестабільні або травматичні взаємодії в сім'ї можуть породжувати тривожність, недовіру до оточення та знижувати здатність до саморегуляції, що суттєво послаблює загальний рівень психологічної безпеки дитини.

Базова психологічна безпека дитини у ранньому дитинстві формується через послідовну та чутливу поведінку батьків, яка забезпечує передбачуваність, стабільність та емоційну підтримку. Регулярне задоволення фізіологічних потреб малюка, своєчасне годування, допомога з одягом, забезпечення комфортного сну створюють у дитини відчуття надійності світу та довіри до дорослих.

Емоційна доступність батьків, увага до переживань дитини, заспокоєння її страхів і підтримка в складних ситуаціях сприяють формуванню впевненості у власних почуттях та розумінні, що емоції прийнятні і важливі. Встановлення передбачуваних правил, режиму дня та сімейних ритуалів допомагає дитині орієнтуватися у світі та відчувати контроль над подіями, знижуючи тривожність⁵².

Підтримка ініціативи дитини та дозвіл на безпечне дослідження оточення формують у неї відчуття компетентності та впевненості у власних діях. Таким чином, послідовна, чутлива та підтримуюча поведінка батьків у ранньому віці створює фундамент для базової безпеки, який стає основою психологічної стійкості та здорового емоційного розвитку дитини.

Отже, раннє відчуття безпеки, яке забезпечується безпосередньо у батьківській сім'ї, виступає основою для розвитку внутрішнього ресурсу, який дозволяє дитині ефективно справлятися з життєвими викликами і формує її стійкість у подальшому житті.

У воєнний час батьки відіграють ключову роль у збереженні психологічної безпеки дитини, оскільки навколишні події створюють високий рівень стресу та невизначеності. Важливо демонструвати спокій і контроль над ситуацією, навіть якщо самі відчувають тривогу, адже дитина підсвідомо відчуває емоційний стан дорослих. Пояснення подій мають бути зрозумілими для віку дитини, без зайвої деталізації, яка може лякати. Батьки повинні підтримувати передбачуваність у повсякденних рутинях: встановлення чіткого режиму дня, спільні

⁵² UNICEF Office of Research – Innocenti. Child Well-Being in an Unpredictable World. Innocenti Report Card 19. Florence, 2025. URL: <https://www.unicef.org/innocenti/media/11111/file/UNICEF-Innocenti-Report-Card-19-Child-Wellbeing-Unpredictable-World-2025.pdf> (дата звернення: 05.09.2025).

ритуали сніданку, ігор чи читання книжок створюють відчуття стабільності⁵³.

Необхідно давати дитині можливість висловлювати страхи, сум і гнів, активно слухати її переживання, визнавати почуття без осуду і не знецінювати їх. Також важливо забезпечити фізичну безпеку та комфорт, а при можливості – обговорювати способи захисту, щоб дитина відчувала контроль над ситуацією. Позитивна взаємодія з батьками, обійми, тактильний контакт і спільні спокійні активності сприяють зниженню тривожності. Батьки мають підтримувати емоційні ресурси дитини через заохочення творчості, ігор та навчання, допомагаючи відновити відчуття нормальності. У складних випадках доцільно залучати психологів або соціальних працівників, щоб дитина отримала додаткову підтримку і навчилася справлятися зі стресом у безпечному середовищі.

Таким чином, поведінка батьків у кризовій ситуації має поєднувати емоційну підтримку, фізичну безпеку, передбачуваність та можливість висловлювання почуттів, що разом формує основу для збереження психологічної безпеки дитини.

ВИСНОВКИ

Сучасні наукові дослідження демонструють, що психологічна безпека дітей у кризових та воєнних умовах є комплексним феноменом, який формується під впливом багатьох чинників. Посттравматичні події значно впливають на психіку дитини, особливо враховуючи незрілість когнітивних та емоційних процесів у ранньому віці. Діти різних вікових груп по-різному переживають горе та втрату: молодші діти можуть відчувати страхи та почуття провини, середні – безпорадність і заперечення почуттів, підлітки – гнів, депресію та складності ідентифікації з померлими. Для коректного виявлення психотравматичних реакцій необхідна уважна діагностика, що включає спостереження за поведінкою, опитування дитини та консультації з батьками, з одночасним урахуванням сімейного контексту та соціальної підтримки.

Ключовим чинником формування психологічної безпеки є родина та її мікроклімат. Базова безпека, закладена у ранньому дитинстві, залежить від послідовності, передбачуваності та емоційної підтримки з боку батьків. Діти відчують себе захищеними, коли батьки демонструють спокій, готовність вислухати, забезпечують фізичну

⁵³ UNICEF. Adolescent Mental Health Matters. New York: UNICEF, 2020. URL: <https://www.unicef.org/media/82926/file/Adolescent-Mental-Health-Matters-Report-Final-July2020.pdf> (дата звернення: 03.09.2025).

безпеку та створюють передбачуваний режим життя навіть у стресових умовах. Спілкування з дитиною має бути відкритим, м'яким і адаптованим до її вікових особливостей, дозволяючи дитині висловлювати страхи, сум, гнів і отримувати підтримку у їхньому опрацюванні.

У цілому, наукові та практичні підходи до психологічної підтримки дітей підкреслюють необхідність комплексного втручання, що поєднує роботу з дитиною, підтримку батьків та взаємодію з фахівцями. Такі заходи дозволяють формувати стійкі психологічні ресурси, відновлювати відчуття контролю і передбачуваності, а також знижувати ризик розвитку ПТСР та супутніх психічних розладів. Саме створення безпечного емоційного середовища в сім'ї та навчальному контексті стає ключовою основою для розвитку психологічної стійкості та гармонійного розвитку дитини в умовах сучасних викликів.

АНОТАЦІЯ

У монографічному розділі «Психологічна безпека дитини в умовах збройної агресії» досліджено теоретичні, методологічні та практичні засади забезпечення психологічної безпеки дітей в умовах війни. Розкрито сутність феномена психологічної безпеки як багаторівневої категорії, що охоплює індивідуальний, міжособистісний і соціальний виміри. На основі аналізу українських і зарубіжних наукових джерел визначено основні підходи до розуміння безпеки дитини, зокрема у працях А. Маслоу, К. Роджерса, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, У. Бронфенбреннера, Е. Едмондсон, Дж. Коена, І. Приходька, О. Лазорко, О. Крижановського та інших.

Авторка наголошує, що війна створює унікальний контекст психологічних загроз для дитячої психіки, посилюючи ризики травматизації, розвитку посттравматичних стресових розладів і порушень емоційного розвитку. Особлива увага приділена психологічним умовам і механізмам збереження емоційної рівноваги дітей у кризових ситуаціях, ролі сімейного середовища, системи освіти та фахової допомоги у формуванні базової та ситуаційної безпеки.

Розкрито вікові особливості проявів посттравматичного стресового розладу в дітей, визначено ключові принципи психологічної діагностики та супроводу. Наголошено на значенні безпечної прив'язаності, стабільного емоційного контакту з дорослими та ролі батьків як первинного джерела емоційної підтримки.

Результати дослідження засвідчують, що формування психологічної безпеки дитини є інтегративним процесом, який поєднує роботу сім'ї, освітнього середовища, психологічних служб і державних інституцій. Запропоновані теоретичні узагальнення та практичні рекомендації

спрямовані на розроблення ефективних моделей психосоціальної підтримки дітей у воєнних і поствоєнних умовах, що має важливе значення для збереження психічного здоров'я та стійкості підростаючого покоління.

Література

1. Слюсаревський, М. М. & Григоровська, Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. Вісник НАПН України, 2022. Вип. 4 (1). С. 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>
2. Слюсаревський, М. М. Соціально-психологічна проблематика дитинства в умовах війни: виклики і відповіді. Проблеми політичної психології, 2022. Вип. 12 (26). С. 9–30. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-119>
3. Борщ К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 2023. № 1. С. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.1.9>
4. Власова, О. І. & Шістко О. І. Чинники психологічного благополуччя дітей, які переживають втрату батьків в умовах війни. *Габітус*, 2022. № 40. С. 77–82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.11>
5. Галицька-Дідух Т. Діти під час війни: психологічні наслідки та програми реабілітації після війни в Україні (історична ретроспектива 2014 р. – дотепер). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 67, том 1, 2023. С. 60-66. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-7>
6. Гридковець Л. М. Долаймо труднощі з дитиною: Казкотерапія дитячих проблем. Львів : Скриня, 2015. 64 с.
7. Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу: монографія. Львів : Скриня, 2016. 512 с.
8. Джуган, В. О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий елек тронний журнал*, 2022. № 8, С. 63–67. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/12>
9. Дитяча та юнацька психотерапія. Теорія і практика в сучасних наукових дослідженнях / За заг. ред. Г. Католик. Колективна монографія. Львів : Астролябія, 2012. 312 с.
10. Діти війни [Електронний ресурс] : офіційний портал. Режим доступу : <https://childrenofwar.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2025).
11. Журавко, Т. Психологічна підтримка дітей під час війни. *Veda a perspektivy*, 2022. № 4(11), С. 177–187. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-177-187](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-177-187)
12. Зликов В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.

13. Ковальчук З.Я., Пілецька Л.С. Психологічна безпека особистості в освітньому середовищі у форматі її психічного здоров'я. *Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості»*. Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 12 (1), 2022. С. 49-57. <https://doi.org/10.15330/ps.12.1.49-56>

14. Краснокутський, М. І. & Овсяннікова, Я. О. Психотравмуючий досвід дітей: основні етапи надання психологічної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 2018. № 2 (1), С. 56–61. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhп_2018_1%28%29_12.pdf

15. Крижановський О.М. Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій: дис.... докт. психол. наук : 19.00.05 – Соціальна психологія; психологія соціальної роботи / Олексій Миколайович Крижановський. Київ, 2025. 307 с.

16. Лазорко О. *Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації* [Докторська дисертація зі спеціальності 19.00.01 – Загальна психологія]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 537 с.

17. Лісневська, А. О. Психологічна безпека осіб раннього юнацького віку, схильних до інтернет-залежності // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: зб. наук. пр. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26–27 верес. 2019 р.) / редкол.: О. Є. Блинова, Н. І. Тавровецька (відп. за вип.). Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 171. Режим доступу: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/9253> (дата звернення: 06.09.2025)

18. Лотоцька О. Соціально-психологічна підтримка дітей, постраждалих від воєнних дій [Електронний ресурс] // Репозитарій Українського католицького університету. 2024. URL: <https://er.ucu.edu.ua/items/ae978260-4d37-42cb-9fb8-7aee5748fc47> (дата звернення: 06.09.2025).

19. Нечаєва М. В. Особливості тривожності та страхів дітей дошкільного віку в умовах війни : магістерська робота [Електронний ресурс] / М. В. Нечаєва ; Криворізький державний педагогічний університет. 2024. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11095> (дата звернення: 06.09.2025).

20. Ніколайчук, С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського*

державного університету внутрішніх прав, 2022. № 4, С. 94–105.
<https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-94-105>

21. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.

22. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2. Київ, 2018. 240 с.

23. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. 236 с.

24. Офіс генерального прокурора. Офіційний сайт. Ювенальні прокурори: 484 дитини загинуло в Україні внаслідок збройної агресії рф. (дата звернення: 01.09.2025). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-484-ditini-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoi-agresiyi-rf>

25. Підчасов, Є. В. & Чепелева Н. І. Стресові стани дитини під час війни. Особистість. Суспільство. Війна, 2022. С. 93–95. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ce9c6d0-0971-4adb-a02d-f5ff75d85a56/content>

26. Посттравматичний стресовий розлад: посібник / Венгер О. П., Ястремська С. О., Рега Н. І. та ін. Тернопіль : ТДМУ, 2016. 264 с.

27. Романовська, Д. Д. Психологічна допомога у закладах освіти в період війни: запити, методики, алгоритми дій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, 2022. Вип. 1. С. 148–152. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28>

28. Твердохлебова Н. Є., Євтушенко Н. С. Психологічна безпека як фактор психічного здоров'я особистості в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // Репозитарій Національного технічного університету «ХПІ». 2023. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8211644a-5df3-43cb-9e5e-c4f6705b5172> (дата звернення: 06.09.2025).

29. Тичковський Є. Психотравма в дітей та підлітків (причини та наслідки). URL: <http://1.psiholog.com.ua/node/1054>

30. Турченко, О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Політичне життя, 2019. Вип. 2. С. 6–14. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.1>

31. Федчук О. В. Категорія психологічної безпеки особистості в науковій літературі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія», 2022. Вип. 73. С. 67–74. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-73-08>

32. Центр гідності дитини Українського католицького університету. Школа, безпечна для дитини: фактори, що впливають на відчуття безпеки у школі [Електронний ресурс] / Центр гідності дитини, Дослідницька агенція Фама ; за підтримки Управління освіти Львівської

міської ради. Львів, 2024. Режим доступу: <https://cdc.ucu.edu.ua/uk/resources/doslidzhennya-shkola-bezpechna-dlya-ditini/> (дата звернення: 06.09.2025).

33. Ющенко І.М. Психологічна безпека як умова формування суб'єктності дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*, 2018. Вип. 3. Том 1. С. 153-158.

34. Яцина, О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*, 2022. Вип. 7 (25). С. 554–567. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-56](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-56)

35. Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M. Attachment, exploration, and separation: illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*. 1970. Vol. 41, No. 1. P. 49–67. <https://doi.org/10.2307/1127388>.

36. Aldridge, J. M., McChesney, K. The Relationships Between School Climate and Adolescent Mental Health: A Systematic Review. *International Journal of Educational Research*, 2018. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11906510/> (дата звернення: 05.09.2025).

37. Bowlby, J., Ainsworth, M. The origins of attachment theory. *Developmental Psychology*. 1991. Vol. 28, No. 5. P. 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>.

38. Bridgland, V. M. E., et al. Trigger Warnings Have No Meaningful Impact on Students' Emotional Safety: Evidence from Lecture Experiments. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 2025. (За попередніми медіа-репортажами.) URL: (див. новинний виклад) (дата звернення: 05.09.2025).

39. Bronfenbrenner, U. *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2005.

40. Cohen, J. *Creating a Positive School Climate: A Foundation for Resilience*. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children*. New York: Springer, 2013, pp. 411–423.

41. Cohen, J. Social, emotional, ethical, and academic education: Creating a climate for learning, participation in democracy, and well-being. *Harvard Educational Review*. 2006. Vol. 76, No. 2. P. 201–237. DOI: <https://doi.org/10.17763/haer.76.2.j44854x1524644vn>.

42. Edmondson A. C. Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*. 1999. Vol. 44, No 2. P. 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>.

43. Hansen, P. The Necessary Role of Psychological Safety in Overcoming Learning Difficulties. *Discover Education*, 2025. URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S3050578X25000082>
(дата звернення: 05.09.2025).

44. Jansen, E., et al. Feeling Unsafe at School and Associated Mental Health Difficulties: A Systematic Review. *Adolescent Research Review*, 2021. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8002666/> (дата звернення: 05.09.2025).

45. Khamis V. Coping with war trauma and psychological distress among schoolage Palestinian children. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2015. Vol. 85 (1). P. 72–79.

46. Liu, J., Chen, X., Lewis, G. Perceived school safety and mental health difficulties: a systematic review. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*. 2021. Vol. 15, Article 43. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8002666/>.

47. Maslow, A. H. *The Farther Reaches of Human Nature*. New York: Viking Press, 1971.

48. McCormick, M. P., et al. Psychological Safety Among K-12 Educators: Patterns over Time and Associations with Personal Well-Being and Organizational Commitment. *Psychology in the Schools*, 2024. URL: <https://nij.ojp.gov/library/publications/psychological-safety-among-k-12-educators-patterns-over-time-and-associations> (дата звернення: 05.09.2025).

49. OECD. *Students' well-being: Review education policies*, 2024. URL: <https://gpseducation.oecd.org/revieweducationpolicies/> (дата звернення: 05.09.2025).

50. Osher, D., Kendziora, K., Spier, E., & Garibaldi, M. L. *School Climate and Implementation of the Whole School, Whole Community, Whole Child Model*. *Journal of School Health*, 2014, 84(9), 653–669.

51. Rogers, C. R. *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin, 1980.

52. Smith, P., Perrin, S., Dyregrov, A. & Yule, W. Principal components analysis of the Impact of Event Scale with children in war. *Personality and Individual Differences*, 2002. № 16. P. 685–691.

53. Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., Higgins-D'Alessandro, A. A review of school climate research. *Review of Educational Research*. 2013. Vol. 83, No. 3. P. 357–385. DOI: <https://doi.org/10.3102/0034654313483907>.

54. The psychology of school climate. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2022. 340 p. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-9255-1-sample.pdf>

55. U.S. Department of Veterans Affairs & U.S. Department of Defense. (2010). Clinical practice guideline for management of post-traumatic stress. Washington, DC.

56. U.S. Dept. of Education, ERIC. *School Climate and Safety*, 2024. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED650760.pdf> (дата звернення: 02.09.2025).

57. UNICEF Office of Research – Innocenti. *Child Well-Being in an Unpredictable World. Innocenti Report Card 19*. Florence, 2025. URL: <https://www.unicef.org/innocenti/media/11111/file/UNICEF-Innocenti-Report-Card-19-Child-Wellbeing-Unpredictable-World-2025.pdf> (дата звернення: 05.09.2025).

58. UNICEF. *Adolescent Mental Health Matters*. New York: UNICEF, 2020. URL: <https://www.unicef.org/media/82926/file/Adolescent-Mental-Health-Matters-Report-Final-July2020.pdf> (дата звернення: 03.09.2025).

59. UNICEF. *More than a third of young people in 30 countries report being victim of online bullying*, 2019. URL: <https://www.unicef.org/eca/press-releases/unicef-poll-more-third-young-people-30-countries-report-being-victim-online-bullying> (дата звернення: 04.09.2025).

60. UNICEF. *The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health*. New York: UNICEF, 2021. URL: <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021> (дата звернення: 05.09.2025).

Інформація про автора:

Ковальчук Зоряна Ярославівна

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри загальної та соціальної психології

Навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ

вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79000, Україна